

Kõrgem Kunstikool Pallas

Nahadisaini osakond

Seto puusapõllest inspireeritud rõivakollektsioon ODE

Lõputöö

Grete Prost-Kängsepp

Juhendajad: Elvi Nassar MA

Evelin Tartu BA

Tartu 2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. SETO NAISE RAHVARIIDED	6
1.1. Rahvariiete ajalooline areng	6
1.2. Pealistrõivad – <i>rüüd, sukman, kitasnik</i>	7
1.3. Hame, <i>hamõh</i>	8
1.4. Ülerõivad – <i>räbik, villasärk, kasukas</i>	8
1.5. Peakatted	9
1.6. Põlled	9
1.7. Vööd	10
1.8. Ehted	10
1.9. Jalanõud	11
2. SETO PUUSAPÕLLEDE ÜLEVAADE	12
2.1. Kandmisviis ja tikandid	12
2.2. Kaunistusvõtted ja värvid	13
3. SETO PUUSAPÕLLEST INSPIREERITUD RÕIVAKOLLEKTSIOONI LOOMINE	17
3.1. Kollektiooni tutvustus	17
3.2. Kavandamine ja materjalid	18
3.3. Lõigete konstrueerimine	18
3.4. Lõigete ja mustrite töötlemine Adobe Illustrator programmis, lasergraveerimine	19
3.5. Õmblemine ja viimistlemine	20
3.6. Praktilise töö järeldused, tööle kulunud aeg	21
KOKKUVÕTE	23
SUMMARY	24
KASUTATUD KIRJANDUS	26
LISA 1. Moejoonised	28
LISA 2. Fotod rõivakollektiooni esemetest	30
LISA 3. Visandid	37
LISA 4. Ülevaade Eesti Rahva Muuseumi esemekogu puusapõlledest	39

SISSEJUHATUS

Minu lõputöö teemaks on setode ajaloolisest puusapõllest inspiratsiooni saanud rõivakollektsiooni „ODE“ valmistamine. Minu vanaema ja vaarema on pärit Setomaalt ja kollektsioon kannab minu vaarema nime. Tänu seto juurtele tekkis mul huvi uurida seto puusapõllesid ja kogutud ideede põhjal valmistada moodsad korktekstiilist põll-pihikseelikud, mille kaunistuseks on laseriga graveeritud seto geomeetrilised mustrid. Teema on uudne, sellisel materjalil pole seto puusapõlled mustreid teadaolevalt veel varem kujutatud. Minu jaoks on oluline, et pärand oleks taas elustatud uues tänapäevases vormis.

Kollektsiooni kuuluvad kaks korktekstiilist põll-pihikseelikut, üks on sümmeetrilise, teine asümmeetrilise lõikega ja valge linane kleit, mis aitab korktekstiilist põll-pihikseelikuid paremini esile tuua. Keskendun oma loomingus naturaalsele ja kauakestvatele materjalidele ning kasutan võimalusel kodus olemasolevaid nõukogudeaegseid kangaid, nii on kollektsiooni kuuluv kleit õmmeldud aastakümneid riidekapis seisnud linasest kangast. Kollektsiooni esemed on kehapositiivsed, neid saavad kanda erineva kehaehituse ja riidesuurusega naised.

Lõputöö eesmärgiks on luua ühendus seto ajalooliste puusapõlled mustrite ja tänapäevaste kaunistusvõtete ning materjali vahel. Vanadest puusapõlledest inspireeritud mustrid kannan lasertehnikas üle tänapäevastele moodsatele riideesemetele. Lõputöös tutvustan omapäraseid seto puusapõllesid ja avardan vaadet, kuidas on võimalik seto geomeetrilisi mustreid rõivaesemetel kasutada. Valminud kollektsioon sobib hästi kandmiseks julgetele naistele, kes soovivad omapäraseid rõivaid, mis on inspireeritud etnograafilistest mustritest. Põll-pihikseelikuid saab kanda pükste või kleidi peal, nad on sobilikud ka peoriieetusena. Kollektsioon võiks sobida ka etnomuusikutele esinemiskostüümiks, sellepärast, et mustriks on etnograafilised elemendid. Olen nahadisaini osakonna üliõpilane, kuid eelistan naha asemel töö teostamiseks kasutada korki kui materjali, sest korktekstiil kui väga vastupidav, mustust hülgev ja taaskasutatav materjal võiks sobida nendele, kes nahkrõivaid tavaliselt ei kannu.

Eesmärgi saavutamiseks otsisin kirjalikest allikatest, internetilehekülgedelt ja Eesti Rahva Muuseumi (ERM) esemekogust vastuseid järgnevatele uurimisküsimustele:

1. Missuguseid rahvariideid kandsid seto naised ja kuidas muutus rõivaste kandmine ajas ?
2. Missugused olid seto ajaloolised puusapõlled, nende kandmisviis ja tikandid?
3. Missugused olid ajalooliste puusapõlled kaunistusvõtted ja kasutatud värvide tähendus?

Seega on minu lõputöö teoreetiline osa esemeuurimus, mis tugineb põhiliselt Eesti Rahva Muuseumi esemekogus leiduvale materjalile. Andmete kogumiseks kasutasin lähivaatlust. Uuritavad esemed otsisin välja Eesti muuseumide infosüsteemi MuIS abil. Otsingusõnana kasutasin %puusapõll, puusarätt, vöörätt %, tulemuseks sain 49 fotodega kirjet, sealhulgas valis otsingusüsteem välja ka mulgi, soome-ugri rahvaste ja poluvernikute puusapõllesid. Üks seto puusapõll (AM 4580 E 643) oli esindatud ka Eesti Ajaloomuuseumi kogus. Kokku on muis.ee andmete kohaselt Eesti muuseumides 18 seto puusapõlle. Otsustasin enda valimisse võtta ERMi puusapõlled, kuna sealse muuseumi esemekogus leidub seto puusapõllesid kõige enam. Seega kujunes minu valimi suuruseks 16 seto puusapõlle. Praktilise töö jaoks oli vajalik pildistada puusapõlled mustrid, joonistada rõivakollektsiooni kavandid, otsida materjalid, konstrueerida lõiked, töödelda mustreid Adobe Illustraator programmis, graveerida muster rõivastele ning õmmelda valmis kaks põll-pihikseelikut.

Hiljuti ilmus trükist raamat „Seto rahvarõivad“ (2023). Selles väljaandes on tehtud põhjalik ülevaade seto rahvariistest, Marje Linnus teeb eraldi peatükis ülevaade seto puusapõlledest ja Riina Reinvelt on kirjutanud peatüki seto ainesest moeloomingus, koos rohkete fotodega seto pärandi kasutamisest moes. Väljaandes ”Igal rahval oma rõivas” (2019) on Elvi Nassar kirjutanud peatüki seto rahvarõivaste ajaloolisest arengust. Õie Sarv ja Maarja Sarv on kirjutanud artikli “Seto rahvarõivaste kandmine“, kus on ülevaade rõivaste kandmisest, hoidmisest ja valmistamisest. Seto rahvarõivastest on kirjutanud Ilmari Manninen raamatus “Eesti rahvariiste ajalugu”(1927, 2009). Seto rahvarõivastest on kirjutanud ka Helmi Kurrik „Eesti rahvarõivad“ (1938) ja Melanie Kaarma ja Aino Voolmaa raamatus “Eesti rahvarõivad”(1981, 2015), Reet Piiri “Rahvarõivad Eesti Rahva Muuseumist”(2006). Raili Riitsaar raamatus “Seto tikand”(2012) teeb ülevaate iidsete sümbolite tähendusest seto rahvuslikus ornamendis.

Seto rahvariiede kohta on varasemalt on kirjutatud seminari ja lõputöösid, näiteks Liis Jürken on Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia seminaritöös “Uuemamoline setu naise hammõh: selle lõige ja kaunistused”(2013) teinud väikese ülevaate seto rahvarõivastest ja Sigre Anderson Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia diplomitöös „Seto naise pikkade käistega hame“(2016) on analüüsinud vanemat seto hame. Seto pärandit on kasutanud Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilane Eleriin Seim lõputöös „Seto naise hame aineiline kleidikollektsioon – „Veere pääl“(2018).

Korktekstiilist on kirjutanud Tartu Kõrgema Kunstikooli üliõpilane Kerli Jõgi lõputöös „Nahka ja korktekstiili kombineeriv üleriiede kollektsioon“ (2017), ta uuris korki kui materjali ja õmbles korktekstiilist mantlid, inspiratsiooni sai ta liturgilisest rõivastusest.

Rahvusliku ornamentika kasutamisest moedisainis on kirjutanud Tartu Kõrgema Kunstikooli üliõpilane Emely Sulg lõputöös “Poluvernikute pidulikest rahvariidest inspireeritud nahkaksessuaarid” (2021) , ta tegi töös ülevaate iidsetest sümbolitest.

Lõputöö esimeses peatükis teen ilmunud kirjanduse põhjal ülevaate seto naise rahvariidest. Teises peatükis kirjeldan seto puusapõllesid ning selgitan mustrite ja värvide tähendust. Kolmandas peatükis kirjutan seto puusapõllest inspireeritud rõivakollektsiooni loomisest ja teen lühikokkuvõtte oma uurimistööst ERMi esemekogus. Lisades on kollektsiooni moejoonised, fotod valminud esemetest, visandid ja ülevaade ERMi esemekogus olevatest puusapõlledest koos fotodega.

Kõik lõputöös kasutatud fotod ja joonised on minu tehtud, kui ei ole märgitud teisiti. Kasutan sõnu seto ja Setomaa, kuna see on setode etnonüüm.

1. SETO NAISE RAHVARIIDED

Järgnevalt teen ülevaate seto naise rahvariistest.

1.1. Rahvariistete ajalooline areng

Setomaa ehk Setumaa on setode põline asuala kunagise Liivimaa kubermangu naabruses Pihkva kubermangus. Tänapäeval hõlmab see Võru maakonna Setomaa valla (loodud 2017) ning osa sellega piirnevaid Venemaa Pihkva oblasti Petseri rajooni külasid. Venelastega aastasadu kõrvu elamine on mõjutanud nii seto keelt kui ehitustavasid, toitu ja rõivastust; ajapikku võtsid paganausulised setod üle vene õigeusu. Eestlastega oli setodel vanemal ajal vähe kokkupuuteid, takistuseks ei olnud mitte niivõrd keel, kuivõrd erisugune usk. Teatav usuline ja keeleline isoleeritus ning konservatiivsus tingisid selle, et traditsiooniline maailmamõistmine püsis setodel piirkonnas kuni 20. sajandi alguseni. Seetõttu säilisid seto rahvakultuuris kaua vanad soome-ugri rahvaste kultuurile omased jooned. Valdavalt kadusid rahvarõivad Eestis käibelt 19. sajandi lõpuks, aga seto naised kandsid igapäevaselt rahvarõivad kohati veel pärast teist maailmasõda (Nassar 2019: 47). Vanemates seto rahvarõivastes on enam ühisjooni Lõuna- ja Kagu-Eesti rahvarõivastega: need on valged, kaunistatud punase maagelõnga ja geomeetrilise ornamendiga. Setode kokkukuuluvust teiste lõunaestlastega tõendavad naiste peakatted-linikud ja kaugest minevikust pärinevad puusapõlled ning geomeetriline ornament (Nassar 2019: 48; Värvi 2008: 287).

Seto naiste ja neidude riietuses eristatakse kahte põhilist rõivakomplekti: vanem, mis on omane 19. sajandi algul ja esimesel poolel ning uuem, mis püsis mõningate muutustega 19. sajandi keskpaigast kuni rahvarõivaste taandumiseni 20. sajandi esimesel poolel. Seoses särgi e. hame ja liniku valmistamise ja kandmises toimunud muutustega kõneldakse vahel koguni kolmest rõivakomplektist. Seto naised on alati olnud tuntud oma rohkete ja mitmekesiste hõbeehete poolest. 17.–18. sajandil, ilmselt veel 19. sajandi alguses, kui hakati õmblema valgeid rüüsid, kandsid seto naised ümber puusade mähitavat vaip- ehk ümbrikseelikut, mis oli tuntud mujalgi Eestis. Sellise villase küljeõmbluseta seeliku nimetus oli Setomaal *kõrik*, *kõr'k*. Suvised argi- ja pidurõivana kanti linast ümbrikseelikut ehk pallapoolt (Nassar 2019: 9).

Varasema valget värvi naiserõivastuse juurde kuulus väga pikkade kitsaste varrukatega särk (*hamõh*, *käüse'*) ning ümber puusade mähitav villane või linane vaipseelik,

mis kinnitati kirivööga. Erinevalt teistest Eesti piirkondadest jäeti Setomaal vöö otsad pikalt rippuma. Vöö vahele puusale seati punase tikandiga kaunistatud puusapõll, *puusarätt*. Puusapõll polnud üksnes dekoratiivne riideese, vaid tal oli ka praktiline ülesanne – varjata seeliku hõlma ülekäiku. Vana rõivaese oli ka särgi peal kantav pikkade valevarrukatega linane või villane pihikseelik, *rüüd*. Seto naise ülerõivasteks olid pikk-kuued – poolvillane *räbik* ja villane *särk*, *villasärk*.

Seto naiste peakate näitas, mis seisusest või vanuserühmast naine pärines. Peakattena kandsid neid igapäevaselt rätikut, pidulikel puhkudel vanikut, abielunaised aga valget värviliste otsakaunistustega linikut koos peavööga. Jalad mähiti ribarättidega, kodunt kaugemale minnes pandi jalga sukad. Jalanõudeks olid viisud või pastlad. 19. sajandi teisel poolel levis seto naiste rõivastuses laiade kurrutatud varrukatega särk, rüüdi asendas tume puuvillane kitasnik ja vanutatud täisvillane või vabrikukalevist sukman, kitsa puusapõlle asemel võeti tarvitusele lai, enamasti pitsidega kaunistatud poeriidest poolpõll. Vanapäraseid ülerõivaid räbikut ja villasärki kanti aga veel 20. sajandi esimesel poolel ja kauemgi. Jalanõudena tulid 19.-20. sajandi vahetusel kasutusele poolsaapad, igapäevaselt käidi jätkuvalt pasteldes (Seto rahvarõivad 2023: 59).

Järgnevalt kirjeldan täpsemalt seto naise rahvariiete erinevaid osi.

1.2. Pealirõivad – *rüüd*, *sukman*, *kitasnik*

Pealirõivad olid lõikelt sarnased, erinevus oli vaid kasutatud materjalides. 19. sajandi keskpaigas oli levinud, et seto naised kandsid hame peal sarafanilaadset pealirõivast, seda kutsuti rüüd, kitasnik või sukman. Vanemat tüüpi seto naise pealirõivas oli villane või poolvillane eest nõõbitav valge rüüd, igapäevane rüüd võis olla linane või takuriidest, Rüü õla kohalt rippusid alla pikad kitsad varrukad, kuid varrukasuud olid kinni õmmeldud. Käe jaoks on rüül ovaalsed avaused, rippuvad varrukad seati kandmisel seljaosale ja kinnitati vöö alla. Rüü kaelus, rinnaesise lõhandik, käeaugud ja alläär ääristati punase villase paelaga, *vereve siidiga*. Algsed valgeid linaseid rüüd asendused hiljem tumesinise või ja mustaga. 19. sajandi lõpukümnendil olid moes sinised rüüd, hiljem mustad. Valge rüüd jäi igapäevasest kasutusest välja, kuid endiselt kasutati seda mõrsjarüüna veel 20. sajandilgi. Tumesinisest kodukootud vanutatud kangast või ostetud vabrikuriidest ehk kalevist õmmeldud pealirõivast kutsuti sukmaniks. Kõige pidulikum pealirõivas oli tumesinine või must sukman, seda kanti talvisel ajal, aga pidulikel puhkudel ka suvel. Sukmani kui pidurüü

kaeluse-, rinnalõike-, käeavade servad ning alumine äär on kaunistatud punase villase kaaruslõngast või siidpaelast kandiga. Värvitud puuvillasest poekangast õmmeldud pealistrõivast kanti soojemal ajal, riidesordist tulenevalt oli selle nimetuseks kitasnik. Viimase kaunistuselemendid sarnanesid sukmani omadele. Nii sukmanil kui kitasnikul oli alla õmmeldud vooder - kas pihaosa pikkuselt või täispikkuses (Kurrik 1939: 185; Nassar 2019: 51; Nassar 2023: 111, 113).

1.3. Hame, *hamõh*

Seto rahvarõivasärke ehk hamesid on kahte tüüpi, eristatakse vanemat ja uuemat. Vanem tüüp on pikkade kitsaste varrukatega, mida kutsutakse *pikki käüssidõga hamõh*. See koosneb pihast ehk *imäst* ja jätkust ehk *alosõst*, mis on valmistatud jämedamast takusest kangast. Hame õlaosale on kaunistuseks sisse kootud punased jooned, *kumaguzõ joonõkõzõ*. Vanemat tüüpi särgi varrukad on väga pikad (kuni 123 cm) ja kitsad. Kandmisel kroogiti varrukas kogu pikkuses käe peale. Töötamisel pisteti käsi läbi varrukaõmbluse augu, *proimõmulgu*, varrukad ise seoti seljale. Umbes 19. sajandi teisel poolel või lõpus tuli kasutusele uuemat tüüpi hame, mille varrukad on oluliselt lühemad, kuid võrdlemisi laiad, umbes 80-86 cm, varrukasuudesse õmmeldi kinnitusvärvlid. Varrukad olid kokku õmmeldud pealmisest ja alumisest poolest, varrukasuu oli kurrutatud ja kanditud. Kui vanemate *hamõde* kaunistamisel kasutati helepunast puuvillast poelõnga, maagelõnga, (setod kutsusid *kumagulang*), siis uuemat tüüpi hamedel kooti muster tumedamast punasest villasest lõngast korjatud kirjas kaunistusi. Geomeetriline mustrikiri asendus aja jooksul stiliseeritud lillkirjadega. Seto hamede kirjad on eriilmelised ja kordumatud, kirjadeta olid üksnes surnutele selga pandavad hamed, aga ka leskede hamed (Kurrik 1938: 184; Nassar 2019: 50; Andreson 2019: 63-65, Sarv, Õ., Sarv, M. 2019: 89, 93-94).

1.4. Ülerõivad – *räbik, villasärk, kasukas*

Räbikule sarnaseid ülerõivaid tuntakse ka händadega kuue nime all, need olid levinud nii saartel, kui ka mandril, nii oli seto naiste räbik tüüpiline händkuub. Naiste räbiku voldid, tavaliselt 4-5 tükki, olid korralikult pressitud ja osaliselt nõoriga läbi õmmeldud. Hõlmad olid eest laialt kahekorra, kinnitamise koht oli viidud peaaegu küljele, pealmise hõlma alanurk ulatus küljejooneni. Talvel kanti villaseid pikk-kuubesid ehk villasärke, soojemal aastaajal poolvillaseid või linaseid räbikuid. Seto kimpvoltidega pikk-kuued olid arvatavasti

vene päritolu, sarnaseid ülerõivaid esines ka mordva naistel. (Manninen 2009: 159) Lõikelt olid räbik ja villasärk sarnased. Mõlemad olid taljes pihaosaga, alumisele poolele andsid laiust hõlmade ja seljatüki vahele õmmeldud siilud. Pikk-kuubede seljale olid voldikimpude kohale kinnitatud kaarusnöörist kaunistused, kuue pealmisele hõlmale ja varrukasuude kohale olid õmmeldud kaarus- ja poepaelad (Nassar 2019: 165). Seto naistekasukas on pikk ja taljes, sarnanedes lõikelt seto naiste pikk-kuubedele. Kasuka pealmise hõlma serv, varrukasuu, alläär ja seljal olev põõn kaunistati eri värvi poepaeltega, sarnaselt pikk-kuubedele olid ka kasukal seljal villasest kaaruslõngast kaunistused (Uus 2019: 497).

1.5. Peakatted

Abielunaised kandsid peas linikut. See oli pikk ja kitsas valge labane riie, mille otsad olid rikkalikult kaunistatud. Vanema liniku äärde kooti kirjad, *kir'ä*. Liniku otstes õmmeldi *kumagu'* - punased puuvillased tikandi või muul viisil kaunisatud riideribad. Tikandis kasutati mähk- ja kastpistet, kuna tikandi parem ja pahem pool pidid olema ühesugused. Kumakuosa külge õmmeldi pulkadega kootud ääre pits, *pilo*. Hilisemal ajal hakati linikuid kaunistama heegeldatud ääre pitsi või narmastega, harvem makrameega. Liniku all olid abielunaise juuksed kahte patsi, *kossa*, pletitud ja ümber pea kinnitatud. Juustesse kinnitati vajadusel linu, *kossalinu*. Linikule seoti kinnituseks hele- või tumepunane punutud villasest lõngast *peavöö*, *päävüü*. Pidulikel puhkudel seoti üle peavöö lai siidpael või rulli keeratud brokaatriidest rätik, *kuldrätt*. Igapäevaselt seoti linikule lihtne pearätt. Neiud kandsid juukseid seljal ühte patsi seotuna. Rahva hulka minnes köideti pähe pearätt, kodus oldi paljapäi. Neidude pidulik peakate oli vanik, mis kinnitati tagant paeltega. Vanik oli kaunistatud läikiva valge või punase kanga ehk karraga, taha oli kinnitatud siidlint või mitu linti. Pidulikel puhkudel seoti vanikule brokaat- ehk kuldrätt (Kurrik 1938: 185-186; Nassar 2019: 57).

1.6. Põlled

Veel 18. ja 19. sajandil kandsid seto naised puusapõlle, *puusarätti*, millest pikemalt on juttu järgnevas peatükis. Arvatavasti 19. sajandi teisel poolel võeti linaste puusarättide/puusapõlled asemele kasutusele värvliga poolpõlled. Põlled õmmeldi algul kodukootud kangast, hiljem hakati kasutama värvilisi poekangaid. Erinevalt muust Eestist, kus põlle kandsid üksnes abielunaised, kandsid Setomaal põlle nii naised kui ka neiud.

Pidulikel puhkudel õmmeldi põlled peenvillasest, puuvillasest või kunstiidist, põlle peeti pigem peoriideks, igapäevased põlled õmmeldi omakootud lina- või takuriidest. Põllekangas osteti tihti rändkaupmeestelt või laatadelt, eriti hinnatud ostukoht oli Petseri laat. Põll oli lihtsa lõikega - täisnurkne piklik kangatükk kroogiti või volditi kokku ja õmmeldi värvli külge. Põll pidi olema pealistrõivast, kitasnikust või sukmanist umbes 10 cm lühem. Seto tüdruku rikkust ja virkust hinnati sageli põlle välimuse järgi, seepärast pööriti põlle materjalile ja puhtusele suurt tähelepanu (Kunst 2023: 150-152; Nassar 2019: 54).

1.7. Vööd

Setomaal olid levinud erinevad vöökudumise võtted, arhailisem neist oli kõladega kudumine. Kõlavöid kandsid peamiselt mehed, aga neid on kandnud varsemal ajal ka naised. Levinud olid vöömõõga ehk *rabajaga* kootud kirivöösid. Üks vööliike oli hargil palmitsetud pael, tunti ka mitmest lõngast punutud ümmargust vööd, mida kutsuti *pudelisuuvüü* või *klaasisuuvüü*. 1930. aastatel hakati meestevöid ka heegeldama. Punutud ja heegeldatud vööd kasutati enamasti pulmades veimedena. Vööd-paelu kingiti kosjades, pulmas, neid kinnitati matustel risti külge. Setomaal kudusid lihtsamaid vööid juba 10-aastased tüdrukud. Levinud oli vööde kudumine karjas käies – veimesid hakati koguma juba lapseas, – aga neid valmistati ka ühistel tüdrukute käsitöö- ja lõbustusõhtutel, kus õpiti üksteiselt uusi töövõtteid. Kuigi vöökudumisega sai hakkama iga seto tüdruk, tellisid jõukamad veimedeks vaja minevaid vööid ka külakäsitöolistelt. Seto naised sidusid vöö kaks korda ümber keha, viies vöö seljal üle pealiniku ja sidudes ees sõlme. Vöö otsad jäeti ees pikalt rippuma. Kuna ette kinnitati põll, jäi vöö varjatuks. Vanemat tüüpi pealisriide, rüü puhul seoti vööga paremale puusale puusapõll (Paltser 2011: 5; Astel 1998: 11-20; Kurrik 1938: 185).

1.8. Ehted

Hõbeehted kuuluvad lahutamatu seto abielunaise ja neiu rõivastuse juurde. Setod on tuntud ehte rohkuse poolest – mida enam ehteid, seda rikkam oli noorik. Tänapäeval kantakse ehteid rohkesti Setomaa pidudel või leelokooride esinemistel. Lisaks suurele hõbedast kuhiksõlele, mis on abielunaise sümbol, kantakse palju kettide külge kinnitatud hõbemüntidest keesid – *kaalakõrdu* ja *tsäposkaid*. Abielunaise komplektis võis olla koguni 20-22 erinevat tüüpi ehet. Neiud kandsid kõige enam ehteid pulmas pruutneitsiks olles,

kehvemal järjel neiud laenasid neid selleks puhuks rikkamatelt, tasudes tööpäevadega. Vana kombe kohaselt pidi naine pidudel ja pühadel kogu oma varandust kandma rinnal, jõukamaatel oli rind ehetega kaetud kurgust vöökohani. Varasemal ajal kanti ehteid, mida kaunistasid lehekujulised ripatsid, ristid ja kröllid ehk *hõpõhelme*'. Paljud vanad ehtetüübid on kadunud ja asendunud uutega (Piho 2019: 271; Kaarma ja Voolmaa 2015: 92; Kurrik 1938: 186).

1.9. Jalanõud

Setomaal kanti 19. sajandi lõpuni igapäevaselt kadakakoorest punutud viiske ja takunööri punutud *nööriisked*, *päternäid*, aga ka nahkpastlaid. Pidulikumatel puhkudel kanti samuti pastlaid, mis olid valmistatud paremast nahast. 19. sajandi lõpul hakkasid naised kandma kingsepatööna valminud eest nõõritavaid poolsaapaid. Neid kanti kodunt eemale minnes, igapäevase jalanõuna kanti edasi pastlaid. Nendega koos kanti jalarätte ja sääremähiseid (jalaribasid). 19. sajandi lõpul, kohati eelmisel sajandivahetusel hakkasid seto naised pidurõivaste juurde kandma nõõritavaid poolsaapaid. Saabastega koos kandsid naised villaseid vikkkelkirjadega sukki (Karma ja Voolmaa 2015: 93; Nassar 2019: 437, 457-458, 466-467).

2. SETO PUUSAPÕLLEDE ÜLEVAADE

Puusapõlled kuuluvad seto vanemate rõivaste komplekti. Setod kutsusid puusapõlle puusarätiks. Nimetusena esines ka vöörätt, *vüürätt*. See oli linane piklik ja kujult nelinurkne riidetükk, mille igasse nurka oli punase niidiga tikitud erinev kiri. Puusapõlle otsi kaunistasid tutid ja narmad. Eelkõige oli puusapõll iluasi, aga tal võis omal ajal olla ka praktiline otstarve, sel ajal kui kanti veel ümbrikseelikuid/vaipseelikuid – kui seeliku otsad ei ulatunud ees kokku, siis selline vahe kaeti puusapõllega (Manninen 2009: 278-279).

2.1. Kandmisviis ja tikandid

Põlle kanti mõnedel andmetel ühel puusal, kas vasakul või paremal puusal. Kui varasemal ajal oli tema ülesandeks varjata ümbrikseeliku ülekäiku, siis puusapõlle kanti jätkuvalt arvatavasti tema ilu pärast edasi ka uuemate pihikseelikulaadset ülerõivastega (Linnus 2019: 135). Hilisemal ajal kandsid sellist puusarätti veel ainult mõrsljad. Puusapõll (vt joonis 1 ja 2) kinnitati vööle nii, et mõlemad otsad jäid ühepikkuselt rippuma, tihti aga sätiti pealmine osa lühemaks, et ka alumine osa välja paistaks. Seto puusapõlledele sarnanevaid vöörätte kandsid ka meie hõimurahvad - mokšad, mordvalased ja marid. Mokšadel rippus linane tikitud rätik mõlema puusal. Puusapõllesid on kantud teisteski Lõuna-Eesti kihelkondades, näiteks Paistus, Tarvastus, Kambjas, Kodaveres ja Sangastes (Manninen 2009: 278-279)

Joonis 1. Seto naine 1850. (Allikas: Linnus 2023: 136)

Joonis 2. Seto naise rõivas 1901. (Allikas: Linnus 2023: 134)

Puusapõll oli laialdaselt levinud 18. sajandi lõpus ja 19. sajandi esimesel poolel. Kui kanti veel vaipseelikut, mida kutsuti kõrikuks, kattis puusapõll lahtised seelikulaiu otsad, hiljem ehtis see valget rüüd. Otstest oli puusapõlledel punased koetriibud, geomeetriline tikand, tihti ka niplispits ja tutid. Kuni 20. sajandi alguseni kuulus puusapõll mõrsjariiete, s.t valge komplekti juurde. (Nassar 2019: 43)

Tõenäoliselt kanti ka tagapõlle, aga Eesti muuseumides pole neist ühtegi eksemplari, levinud olid tagapõlled hõimurahvaste hulgas, nii on üsna loomulik, et neid võisid ka setod kanda (Sarv, Õ ja Sarv, M. 2020: 3).

Seto tikand on geomeetriline, tikiti enamasti valgele kangale maagelõngaga, kumakuriidele aga valge lõngaga. Kumakuriide tikandile lisandus hiljem sinine ja kollane värvus. (Linnus 1973: 45)

Tikandi paigutuse järgi võib jagada puusapõllesid kahte või isegi kolme rühma. Esimese rühma puhul on tikand puusapõlle nurkades, kõikide nurkade tikand võib olla erinev või on sarnaselt kaunistatud diagonaalsed nurgad. Selline puusapõll murtakse keskelt pikuti pooleks ja kinnitatakse seejärel vöö vahele, mistõttu jääb nähtavale vaid üks nurk. Teises rühmas on tikand ja sissekootud kumakujooned puusapõlle otstes, mõnikord võivad kumakujoonte vahel olla ka tikitud muster, sellised puusapõlled pannakse keskel pooleks ja asetatakse vöö vahele. Kolmandas rühmas on põlle serva õmmeldud punane puuvillane poekangas, mida kutsutaks *kumakuks* ja mille peale on tikitud geomeetriline kiri.

Puusapõllesid tikitakse kast- ja mähkpistes, kuna sellise tikandi puhul jäävad põlle mõlemad pooled ühesugused. Osa põllesid on kaunistatud üksnes kastpistes, osal on kaunistusvõttena kasutatud koos kast- ja märkpistet ning loodud erinevaid mustreid. Põlle otstes on sageli pilupalistused. Otsakaunistuseks on punasest ja valgest linasest ja/või puuvillasest lõngast tutid. Ühe põlle otstes võis olla 5-10 tutti (Linnus 2023: 141-143).

2.2. Kaunistusvõtted ja värvid

Vanas tikandis on säilinud igivanu tähendusi ja traditsioone. Meie esivanemaid kõnetasid need muustrimärgid ja neid ei kasutatud pelgalt ilu pärast, vaid muustritel oli kanda kindel, sageli kaitsemaagiline või õnnetoov sõnum. Rõivastel asus ornament ohustatud kohtades, sulgemaks avausi milleks olid näo ja kaeluse ümbrus, särgi- või ülerõiva varrukate otsad, liniku või puusapõlle allserv. Eriti tähtsaks peeti ornamendi üleminekuriituste ajal, näiteks abiellumisel. Paljudel kujunditel võis olla isegi mitu tähendust ja mõned tähendused olid

vastandlikud (Riitsaar 2012: 14). Mõnedel tundlikel puhkudel, nagu võõra ja kurja tõrjumine või õnne ligimanamine, on märke sõnadest mõjuvamakski peetud (Reemann 2009: 5).

Järgnevalt vaatlen seto puusapõlledel esinevaid kaunistuselemente, märke ja sümboleid, millisteks olid ruut, romb, rist, siksakkjoon, silmusnelinurk, kahksakand, kolmnurk ja ring.

Ruut ja romb on ornamentika põhielement. Nad kujutavad kosmilist maailma, need on maa ja päikese märgid, kujutades elu ja naiselikku sigivusjõudu. Seto tikandi kastpiste ongi sageli ruudu- või rombikujuline, ruudud moodustavad ka kujundite vahelise tausta. Ruut sümboliseerib maja (tare), talu, põldu, korda ja turvalisust (Linnus 2023: 139; Riitsaar 2012: 15). Ruut on ka inimese poolt maa peale loodu sümboliks, tähistades maapinda, põldu, maaelementi, kindlust, korda ning turvalisust. Ruut on kui materiaalse maailma mudel, mille neli nurka tähendavad eri ilmakaari (Sulg 2021: 11).

Rist on hinge sümbol ja tugev kaitsemärk, kujutades nii surma kui ka igavest elu. Tänapäevalgi joonistatakse kaitseks kurja eest vana-aasta öösel ja toomapäeval riste majauste ja aknaluukidele. Usutakse, et rist kaitseb kadeduse ja kurja silma eest (Riitsaar 2012: 15). Rist oli eelkristlikul ajal ka oluline nõiamärk (Vunder 2008: 403). Seto puusapõlledel on riste ja kaldriste kasutatud arvatavasti peale kaunistuse ka tõrjemärgina.

Siksakkjoon on piiritlev ja ääristav motiiv, olles õnne, viljakuse ja rikkuse sümboliks. Märk tähistas ka ussi kui kodu valvurit-kaitsjat. Püstjas siksakkjoon ühendab taevast ja maad, tähistades ka välku (Linnus 2023: 139). Horisontaalne siksakkjoon tähistab voolavat vett ja laineid. Siksakkjoon tuletati kolmnurgast, see sümbol või tähistada ka metsa. (Sulg 2021: 11).

Silmusnelinurk on looduse ühtsuse aga ka manala ja tõrjemaagilise hoituse märk. Seda sümbolit nimetati ka nelinurk, nelikand, aasruut, võlusõlmemotiiv. Motiivi kohtab palju arheoloogilistel kaevamistel leitud esemetel (Linnus 2023: 139; Margna 2024). Silmusnelinurka on peetud looduse ühtsuse tähiseks, olles nii hoiatuse, toetuse kui ka manala märk (Vunder 2008: 403)

Kaheksakand on üheks vanimaks märgiks. Seda on peetud õnne, armastuse ja viljakuse sümboliks. Ühe joonetõmbega joonistatuna peeti seda ka nõiamärgiks (Sulg 2021: 12). Kaheksakanda on peetud maagiliseks ja universaalseks õnnetäheks, märkides igavest elu ja õndsust (Vunder 2008: 404). Sümbol oli meie kultuuris tuntud juba enne ristiusutamist. Tihti on kaheksaharulised tähed üsna keerukad ja mitmekihilised, tähe sisse on põimitud ka teisi elemente (Margna 2024).

Kolmnurk sümboliseeris jõudu, viljakust, edukust, jõukust. Märk tähistas ka küla, kodu, koduõnne, hingekoda, märk andis kodule kaitset ja kindlustunnet. Kolmnurk tähistas ka kuusepuud ehk ilmasammast. Kolmnurk oli veel ka tule sümboliks, mida seostati valguse ja jõudu andva päikesega. Ülespoole suunatud tipuga kolmnurk oli meheliku jõu sümboliks (Sulg 2021: 13). Kolmnurk on olnud Eestis olnud üks armastatuid geomeetrilise ornamendi elemente. Meil on ta tuntud kui tulemärk, aga olnud ka viljakuse (naise häbeme) võrdkuju. Kolmnurka võib siduda ka esiajast peale laialt kasutatud siksaki motiiviga. Kristluses tähistab kolmnurk kolmainsust ja jumala silma (Vunder 2008: 403-404).

Ring, mis võib olla tühi või täidetud, on üks vanimaid kujundeid. Tühi ring tähistab päikest ja kuud. Ring markeerib erilist, piiratud tsooni, millegi ümbritsemine nähtava või ka nähtamatu ringiga tagab kaitset, siit tuleneb ka näiteks sõrmuse või vöö kaitsefunktsioon. (Margna 2024). Ring ehk sõõr on tihedalt seotud ruudu ja risti kui kosmilise maailmakorra sümbolitega (Vunder 2008: 403).

Järgnevalt vaatlen **värvide tähendust** seto puusapõlledes värvidega seoses. Seto kultuuri põhivärvid on **punane ja valge**. Sõnadega *valgõ*, *aovalgõ*, *lumivalgõ* jt tähistatakse seto kultuuris valget värvi. Valge tähendab ka valgust, selle sümboliteks on päike ja kuu. Setode jaoks „olla valges“ tähendas olla õiges vahekorras nii elavate kui surnutega ehk olla terve, kahjustamata ja kurjast puutumata. Valge tähendab ka seaduslikkust, kokkukuuluvust ja traditsiooni, aga valge on olnud ka leinavärv.

(Piho 2000: 2-10)..Valge oli ka siirderiituse värv – valgesse riietus naine abielludes ning valgeid rõivais saadeti ta ka viimsele tee. Setodele seostus valge värv pühade rõivastega, mida olevat kandnud juba Neitsi Maarja (Nassar 2019: 167). Valget värvi oli ka seto rüüd ja puusarätt.

Puusarättide tikand oli tavaliselt punane. Punane värv tähendab tuld ja verd, setodel tähendas on varasemalt punane värv tähendanud nii head kui ka halba. Punane on seotud sündimise, jõu ja elujõuga, aga tähistab ka hääbimist, kadu, tapmist ja surma. Seto keeles tähendab sõna *verrev* punast, mis tuleb sõnast „veri“. Helepunast tähistatakse sõnaga *kumak*, vanades geomeetrilistes seto ornamentides tikiti kiri *kumagulangaga*. Tulemuseks oli tikitud („kirjutatud“) helepunane ornament ehk *verevä kirä*’, mida täiendas sama värvi joonornament ehk *kumagusõ joonõkõsõ*’. Helepunast puuvillast lõnga on palju kasutatud puusapõlledes tikanditel. 19 sajandi lõpus tuli Setomaal kasutusele nn *riia lang*, sügavpunane peenvillane lõng, mida kaupmehed tõid Riist. 20 sajandil muutus sügavpunane

kirsipunaseks, veel hiljem tumepunaseks - mida vanem on tekstiil, seda heledam on oranamendi punane toon (Piho 2000 : 2-10)

Rõivaesemetel kasutati punast selle kaitse- ja ravimaagilise tähenduse tõttu – usuti, et punase lõngaga piiratud alale ei pääse „kurjad vaimud“ (Vunder 2008: 402). Pikkade käistega hame puna-valge värvikombinatsioon on seto kultuuris oluline, omades rituaalset tähendust sünni-, pulma- ja matusekombestikis (Piho 2000: 2). Samamoodi oli punane värv oluline vanade puusapõlledes kaunistustes, mille valmistamiseks kasutati maagelõnga. Maagelõng (*kumagulang*) oli punane, harvem teist värvi puuvillane või linane lõng, mida 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil müütasid vene rändkaupmehed (ERL 2007: 159). Madarapunane on üks esimesi riidevärve, mida Eestis kasutati. Punased detailid on olnud üldiselt eesti rahvarõivaste üks peamisi kaunistusi poevärvide eelsel ajal (Sarapik 2024). Punane ja valge tähistavad seto kultuuris püsivat ja spetsiifilist. Need värvid jagavad kaheks maailma, värvide kaudu on tähistatud piir reaalse, mõttelise ja sakraalse vahel. Valgega kujutati teispoolsust, minevikku, juba saavutatut, aga ka traditsioonilist. Punane on tähistanud midagi tähtsat ja sakraalset, elujõudu, mineviku ja oleviku seotust ning püsijäämist. Näiteks tähistas setokeelne mõiste *verrev luits* (punane lusikas) neiu kui pruudi erilist staatust – oli ju pruudil kui isakodust lahkujal eriline koht ja eesõigus, kelle kõik soovid täideti. (Piho 2000: 11).

3. SETO PUUSAPÕLLEST INSPIREERITUD RÕIVAKOLLEKTSIOONI LOOMINE

Inspiratsiooni saamiseks otsisin puusapõllesid Eesti muuseumide infosüsteemi MuIS kaudu. Kõik ERMi esemekogus olevad puusapõlled on linasest materjalist, põlled pikkus on vahemikus 80-120 cm ja laius 25-46 cm. Linaste puusapõlled kaunistuseks on enamuses helepunase puuvillase lõngaga tehtud kastpiste- ja mähkpistetikand, vahel märkab ka kangasse kootud punaseid jooni nn kumakujooni. Neljal puusapõlledel oli linase kanga serva õmmeldud punane poekangas (kumak) ning kolmel neist oli punasele kangale tehtud tikand. Tikkimislõngade värvid kumakukangal on järgmised: lillaksassinine, türkiissinine, sinepikollane, hall ja valge. Tikandimotiividest on esindatud: romb, ruut, rist, elupuuõis, siksakkjoon, silmusnelinurk, kaheksakand, kolmnurk ja ring. Võtsin eesmärgiks uurida eelkõige mustreid ja värve. Tabelid koos puusapõlled fotode ja lühikirjeldustega ERMi kogus olevatest puusapõlledest on lisades(vt lisa 4).

3.1. Kollekttsiooni tutvustus

Minu rõivakollekttsioon kannab nime ODE, see on minu minu Setomaalt pärit vaarema nimi. Vaarema ametlik nimi oli Jevdokia ja Odeks kutsuti teda pere ja sugulaste ringis. Soovisin teha etnostiiilis rõivakollekttsiooni, nii tulin mõttele, et võiksin oma lõputöös kasutada seto arhailisi mustreid. Kollekttsiooni loomise eesmärgiks on ühendada vana uuega. Kasutan oma loomingulises projektis vanu seto puusapõlled mustreid ja kannan need laseriga uutele moodsatele riidesemetele. Kollekttsiooni (vt lisa2) kuuluvad kaks korktekstiilist põll-pihikseelikut, üks on sümmeetrilise, teine asümmeetrilise lõikega ja valge linane kleit, mis aitab korktekstiilist põll-pihikseelikuid paremini esile tuua. Valminud kollekttsioon sobib kandmiseks omapäraseid riideid hindavatele naistele, põll-pihikseelikuid saab kanda nii kleidi kui pükste peal. Kollekttsioon võib sobida ka etnomuusikutele esinemiskostüümiks. Kollekttsiooni esemed on kehasõbralikud, neid saavad kanda erineva kehaehituse ja riidesuurusega naised.

3.2. Kavandamine ja materjalid

Visandite (vt lisa 3) joonistamisega alustasin juba 2023. aasta suvel, tegin erinevaid visandeid, mustrite loomiseks valisin seto rahvuslikke motiive, kokku valmis 13 visandit, millest valisin välja kaks. Väljavalitud visanditest tegin arvutiprogrammis *IbisPaint X* lõplikud moejoonised (vt lisa 1). Materjali valisin välja katsetuste käigus. Tegin tööproovid laseriga kroomparknahale ja korktekstiilile. Lõpptulemusena selgus, et korktekstiilile jäi muster paremini peale, kuna nahk kippus laseriga töötlusel venima. Nii otsustasin korktekstiili kasuks. Sümmeetrilise põll-pihikseeliku materjali sain kooli laost, see oli tellitud Itaaliast, ettevõttest *Villani Leonello*. Kuna kooli laos jagus korktekstiili vaid ühe põll-pihikseeliku jaoks, siis tellisin materjali juurde Saksamaalt, ettevõttest *OAK+CORK*. Saksamaalt tellitud materjal oli elastsem ja paksem võrreldes kooli laos oleva Itaalia päritolu korktekstiiliga. Materjalidest kasutan veel linast kangast, millest on tehtud kollektsiooni kuuluv kleit. Põll-pihikseelikute vooder on puuvillasest kangast ja nõörid ning kaunistused villasest lõngast.

Kulud materjalile

- ❖ *Villani Leonello* korktekstiil 30 euro
- ❖ *OAK+CORK* korktekstiil 125 euro
- ❖ Voodrikangas 9 euro
- ❖ Trukid 5 euro

Kulud kokku: 169 euro

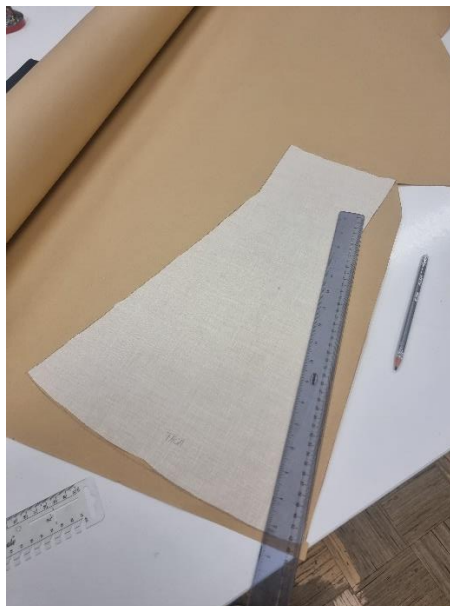
3.3. Lõigete konstrueerimine

Valmistasin puuvillasest kangast asümmeetrilise põll-pihikseeliku mulaaži ja hakkasin sobitama seda mannekeenile, mitmete katsete tulemusel sain lõpuks sobiliku kuju, seejärel harutasin lahti detailid tegin nende järgi paberlõiked. Koos juhendajaga täpsustasime lõikeid, kuni jõudsin soovitud tulemuseni. Kontrollisin paberlõigetega (vt joonis 3) sobivust mannekeenil. Sümmeetrilise põll-pihikseeliku jaoks otsisime koos juhendajaga sobiliku valmislõike moeajakirjast *Ottobre*, see lõige vastas minu moejoonisele, joonistasin lõike lõikelehelt maha, seejärel muutsime lõiget, et saada täpsem tulemus vastavalt kavandile,

järgmisena tegin kangast mulaaži. Juhendajaga tegin veel vajalikud muudatused (vt joonis 4), harutasin mulaaži üles ja joonistasin lõike paberile.

Joonis 3. Paberlõigete proov mannekeenil

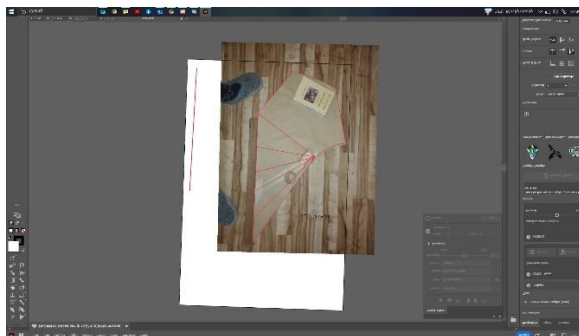

Joonis 4. Muudatuste tegemine paberlõikel

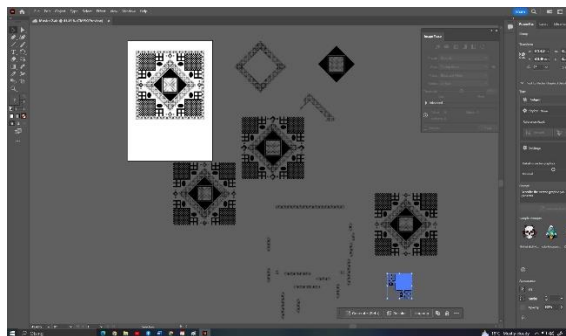
3.4. Lõigete ja mustrite töötlemine Adobe Illustrator programmis, lasergraveerimine

Selleks, et mustreid õigesse kohta paigutada, digitaliseerisin Adobe Illustrator programmis lõiked. Tegin fotod lõigetest ja selleks, et saada hiljem laseriga õige mõõt, pidi paberlõike peal olema joonlaud. Seejärel avasin lõigete fotod Illustrator programmis (vt joonis 5) ja panin peale õiged mõõdud, sirgete joonte tegemiseks kasutasin Illustratori joonelõike tööriista, kõverad jooned tõmbasin elektroonilise pliiatsiga.

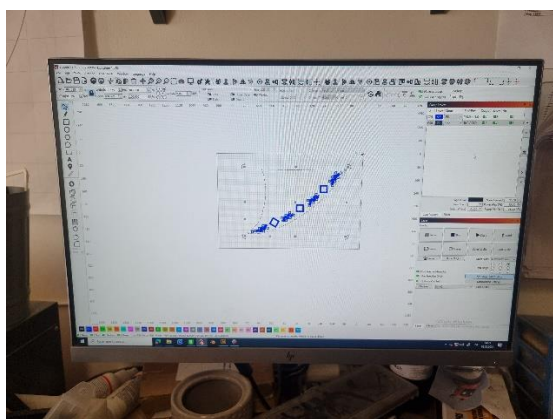
Põll-pihikseeliku mustri valisin välja ERMi esemekogus olevalt puusapõllet, mille inventarinumber on ERM 6477, tegin foto ühest nurgamustrist ja avasin Illustrator programmis ning hakkasin seda detailide (vt joonis 6) haaval kokku panema. Valminud mustri paigutasin digitaalsele lõikele õigele kohale. Loodud faili saatsin kooli 3D meistrile Rasmus Eistile, kes avas minu failid Illustratori programmis ja konverteeris need pildifailideks (jpg-failideks) ning avas pildid laserprogrammis. Nendest valmisid laserprogrammi *Lighburn Software image trace*'i (vt joonis 7) kasutades lasergraveerimiseks vajalik fail. Järgnevalt pani õpetaja suurusd paika ja tegi väikesed proovid korktekstiilile, siis kinnitas korktekstiili lõike lasergraveerija tööpinnale ja pani laseri graveerima (vt joonis 8). Laser tegi igat lõiget 10-15 minutit, kokku oli vaja graveerida üheksa lõiget.

Joonis 5. Lõike digitaliseerimine

Joonis 6. Töökäik Illustrator programmis

Joonis 7. Faili avamine laserprogrammis

Joonis 8. Lasergraveerimine ja lõikamine

3.5. Õmblemine ja viimistlemine

Selleks, et korktekstiilist põll-pihikseelikuid paremini eksponeerida, õmblesin eelnevalt linase valge kleidi, mille peal saab kanda lõputööna valminud kollektsiooni. Otsisime koos juhendajaga välja sobiva lõike, lõikasin välja kleidi ja õmblesin kokku. Korktekstiilist põll-pihikseelikutele lõikasime välja puuvillasest kangast voodri - kaunistuseks valmistasin villasest lõngast keerunöörid ja tutid.

Sümmeetriline põll-pihikseelik:

Õmblesin korktekstiili paremad pooled kokku (vt joonis 9) , triikisin üle, õmblesin kokku korktekstiili ülemise serva ja voodri, kinnitasin korktekstiili külge keerunöörid ja tutid (vt joonis 10) , ühendasin korktekstiili ja voodri, harutasin ühe voodri õmbluse lahti, et saaksin eset ümber keerata, triikisin lamedaks ja õmblesin käsitsi peitepistega kokku.

Joonis 9. Korktekstiilist lõigete kokkuõmblemine

Joonis 10. Tuttide ja nõõride kinnitamine

Asümmeetriline pihikseelik-põll

Ühendasin korktekstiili detailid, õmblesin voodri korktekstiili külge, jätsin ülemise ääre lahti, triikisin, kinnitasin keerunöörid ja tuti, triikisin voldid lamedaks, kinnitasin voldid sisemiselt poolelt, õmblesin ülemise ääre kandi (vt joonis 11) , valmistasin traksid ja lisasin trukid (vt joonis 12).

Joonis 11. Kandi õmblemine

Joonis 12. Traksid ja trukid on kinnitatud

3.6. Praktilise töö järelused, tööle kulunud aeg

Praktiline töö ideest kuni kollektsiooni valmimiseni oli minu jaoks huvitav teekond. Moejooniseid olen ka varem meelsasti teinud, nii alustasin kõigepealt kavandamisega. Aja käigus muutusid minu plaanid ja lõplikud kavandid valisin välja ise, arvestades juhendajate nõuandeid. Minu jaoks oli keerulisem Illustrator programmi kasutamine, eelnevad

kogemused olid vähesed, nii oli mustrite loomine selle programmiga väga aeganõudev. Soovitud tulemuse saavutasin pärast mitmekordseid katsetusi

Õmblustööd tegin oma praktilise töö juhendaja Evelin Tartu moestuudios. Koostöö Eveliniga sujus väga hästi, õmblesin ise, aga mul oli iga hetk võimalus tema käest nõu küsida, mis tegi töö efektiivsemaks. Olen eelnevalt vähe õmmelnud ja voodriga rõivaeseme õmblemise kogemus mul puudus. Kõige keerulisem oli teha asümmeetrilise põll-pihikseeliku trakse. Õmblustööde käigus proovisin rõivaeset mannekeeni peal, et kontrollida eseme istuvust, nii sain teha vajalikke korrekture. Arvan, et sain oma praktilise tööga hästi hakkama.

Tööle kulunud aeg:

- ❖ Inspiratsiooniallikatega tutvumine 4 päeva
- ❖ Kavandite loomine
 - paberkavandid (10 kavandit) – 10 tundi
 - arvutikavandid (3 kavandit) – 9 tundi
- ❖ Lõigete ja mulaažide valmistamine – 12 tundi
- ❖ Tööproovide tegemine 2 nädalat
- ❖ Linase kleidi õmblemine 1,3 nädalat
- ❖ Adobe Illustratoris lõigete valmistamine – 1,5 nädalat
- ❖ Lasergraveerimine:
 - sümmeetriline põll-pihikseelik – 2,5 tundi
 - asümmeetriline põll-pihikseelik – 1,45 tundi
- ❖ Õmblemine
 - sümmeetriline põll-pihikseelik – 4 päeva
 - asümmeetriline põll-pihikseelik – 2 päeva

KOKKUVÕTE

Lõputöö eesmärgiks oli luua ühendus seto ajalooliste puusapõlledel mustrite ja tänapäevaste kaunistusvõtete ning Eestis uudse materjali, korgi, kasutamise vahel. Pärandi taaselustamine tänapäevases vormis on minu jaoks oluline, nii valmis lõputöö tulemusena rõivakollektsioon ODE. Kandsin vanast puusapõllest inspireeritud mustri lasertehnikas üle tänapäevastele moodsatele riideesemetele. Valminud kollektsiooni kuuluvad kaks korktekstiilist põll-pihikseelikut ja valge linane kleit, mis aitab korktekstiilist põll-pihikseelikuid ja nendele graveeritud mustreid paremini esile tuua.

Lõputöö esimeses peatükis tegin ilmunud kirjanduse põhjal ülevaate seto naise rahvariistest. Kirjeldasin seto naise rahvariistede erinevaid osi ja vaatlesin ajas toimunud muutusi. Tulemusena sain vastuse uurimisküsimusele: Missuguseid rahvariistede kandsid seto naised ja kuidas muutus rõivaste kandmine ajas?

Teises peatükis tegin ülevaate seto puusapõlledest, mis kuulusid vanemate rõivaste komplekti. Avastasin, et puusapõlledel olev tikandi paigutus oli erinev, osadel oli muster igas nurgas, teistel oli tikand puusapõlledel otstes ja kolmandatel põlle servas eraldi juurde õmmeldud puuvillasel punasel kangal. Tulemusena sain vastuse uurimisküsimusele: Missugused olid seto ajaloolised puusapõlled, nende kandmisviis ja tikandid? Analüüsin ajaloolistel puusapõlledel kasutatud kaunistusmotiivide tähendusi, tikandite mustreid ja värve. Puusapõlledel kaunistamisel kasutati kõige enam punast maagelõnga (kumakulõnga), motiividest oli kõige enam levinud ruut, romb ja rist, vähemal määral ka kaheksakand ja siksakkjoon. Selle tulemusel sai vastuse küsimusele, milline tähendus oli ajaloolistel puusapõlledel kasutatud kujunditel ja värvidel.

Kolmandas peatükis tegin ülevaate loomingulisest projektist, milleks oli seto ajaloolistest puusapõlledest inspireeritud rõivakollektsiooni loomine. Oma lõputöös tutvustasin valminud rõivakollektsiooni ja andsin ülevaate selle valmimisega kaasnevatest erinevatest töötappidest – ideest kuni teostuseni. Kollektsiooni valmimine oli võrdlemisi töö- ja ajamahukas, kuid tulemuseni jõudmine põnev protsess.

Inspiratsiooni saamiseks tutvusin ERMi esemekogus olevate seto puusapõlledega, teen kolmandas peatükis ka lühikokkuvõtte oma tähelepanekutest puusapõllesid uurides.

Suur tänu lõputöö teoreetilise osa juhendajale Elvi Nassarile ja praktilise osa juhendajale Evelin Tartule igakülgse abi ja nõuannete eest! Suur tänu õppejõud Rasmus Eistile, kes oli abiks mustrite laseriga graveerimisel!

SUMMARY

The aim of the thesis was to create a connection between the historical patterns of Seto hip aprons and modern decoration techniques, using cork fabric that is new material in Estonia. Reviving the heritage in a modern form is important to me, so the clothing collection ODE is the result of my graduation thesis. I transferred the pattern inspired by the old hip aprons with laser technique to modern clothing items. The finished collection includes two cork textile apron-sarafan skirt and a white linen dress, which highlights the cork textile of the skirts and their engraved patterns.

In the first chapter of the thesis, I made an overview of Seto women's folk costumes based on published literature. I described the different parts of a Seto woman's national clothing and observed the changes that occurred over time. As a result, I got an answer to the research question: What kind of folk clothes did Seto women wear and how did wearing clothes change over time?

In the second chapter, I gave an overview of the Seto hip aprons, which were part of the older clothing set. I discovered that the placement of the embroidery on the aprons was different - some had a pattern in each corner, others had the embroidery at the ends of the apron. Others had the cotton red fabric sewn on separately at the edge of the apron. As a result, I got an answer to the research question: What were the historical Seto aprons, their way of wearing and embroidery? I analyzed the meanings of decorative motifs, embroidery patterns and colors used on historical hip aprons. In the decoration of aprons, red country yarn (*kumaku* yarn) was mostly used, the most common motifs were square, rhombus and cross, to a lesser extent octagon and zigzag line. As a result, the question regarding motives of the shapes and colors used on historical hip aprons was answered.

In the third chapter, I gave an overview of the creative project, that was to create a clothing collection inspired by the historic Seto hip aprons. In my final thesis, I presented the completed clothing collection and gave an overview of the various work stages involved in its completion - from idea to implementation. Completing the collection was relatively labor- and time-consuming, but reaching the result was an exciting process.

To get inspiration, I got acquainted with the Seto aprons in the Estonian National Museum's collection, in the third chapter I will also give a brief summary of my observations while studying the aprons.

My deepest gratitude goes to Elvi Nassar, who was the supervisor of the theoretical part of the thesis, and Evelin Tartu, who was the supervisor of the practical part. In addition, I would like to give my appreciation to lecturer Rasmus Eist, who helped with engraving the patterns with a laser.

KASUTATUD KIRJANDUS

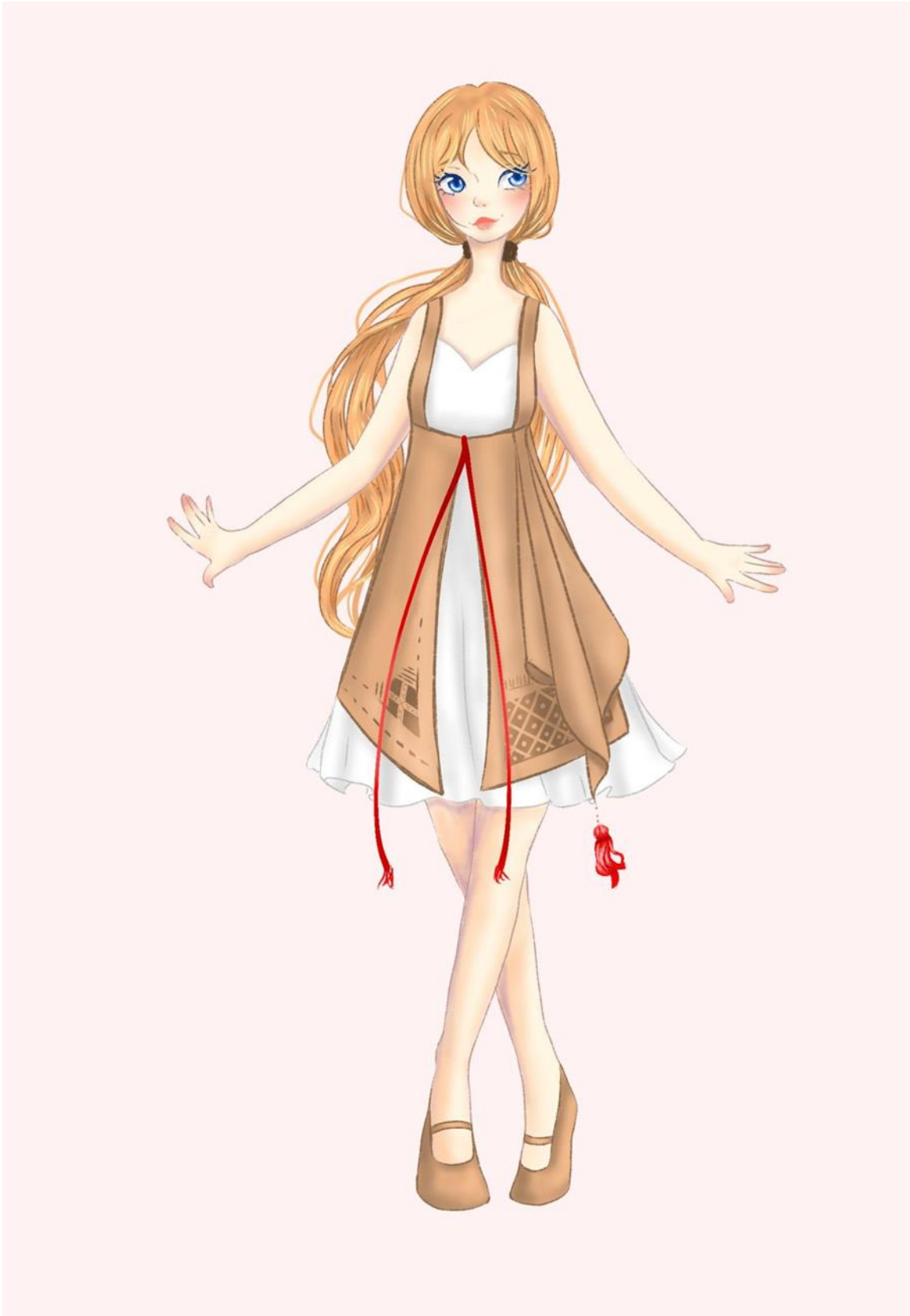
- Andreson, S. 2019. Pikkade käistega hame. – Seto rahvarõivad. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 61-79.
- Astel, E. 1998. Eesti vööd. Tartu: Ilmamaa.
- ERL 2007 = Eesti rahvakultuuri leksikon. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Jürken, L. 2013. Uuemamoeline setu naise hammõh: selle lõige ja kaunistused. Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi. [Seminaritöö].
- Kaarma, M., Voolma, A. 1981. Eesti rahvarõivad. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kunst, T. 2023. Põll. – Seto rahvarõivad. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 147-157.
- Kurrik, H. 1938. Eesti rahvarõivad. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Linnus, H. 1973. Tikand Eesti rahvakunstis 2. Lääne-Eesti ja Lõuna-Eesti. Tallinn.
- Linnus, M. 2023. Puusapõll. – Seto rahvarõivad. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 133-145.
- Manninen, I. 2009. Eesti rahvariiete ajalugu. Tartu.
- Margna, E. Kiri, märgid ja värvid. [Ettekande powerpoint]. – <https://wi.ee/wp-content/uploads/2015/10/Presentation-KIRI.pdf> (04.05.24)
- Nassar, E. 2019. Seto rahvarõivad. – Rmt.: *Igal rahval oma rõivas: kihnu, seto, suidi ja liivi rahvarõivad*. Seto Instituut, lk 45-79.
- Nassar, E. 2023. Pealistrõivad. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 101-117.
- Nassar, E. 2023. Seto rõivad läbi aja. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 41-57.
- Nassar, E. 2023. Ülerõivad. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 159-173.
- Paltser, Ü. 2011. Seto lavvaguvüü' = Seto kõlavööd. Tartu; [Obinitsa]: Seto Käsitüü Kogo.
- Piho, M. 2019. Ehted. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo.
- Piho, M. 2000. Punane ja valge. Setud. Värv ja kultuur. [Tartu]: Eesti Rahva Muuseum.
- Piiri, R. 2006. Rahvarõivad Eesti Rahva Muuseumist. Tallinn: Schenkenberg OÜ.
- Reemann, V. 2009. Kiri. Muster. Ornament. Tallinn-Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Riitsaar, R. 2012. Seto tikand. Järveääre MTÜ.

- Sarapik, V. (2000). Punane. Sõna ja värv. – *Sator*, nr 1. Artikleid usundi- ja kombeloost, lk 7-37. – <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/sator/sator1/varv.html> (17.05.2024)
- Sarv, Õ., Sarv, M. 2019. Hame. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 81-97.
- Sarv, Õ., Sarv, M. 2020. Seto rahvarõivaste kandmine. – <https://rahvakultuur.ee/2020/03/29/seto-rahvaroivaste-kandmine/> (27.05.2024).
- Seto rahvarõivad. 2023. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo.
- Sulg, E. 2021. Poluvernikute pidulikest rahvariitest inspireeritud nahkaksessuaarid. Kõrgema Kunstikooli Pallas nahadisaini osakond. Tartu. [Lõputöö].
- Uus, M. 2019. Kasukad. – Rmt.: *Seto rahvarõivad*. Setomaa: Seto Käsitüü Kogo, lk 403-417.
- Vunder, E. 2008. Rahvakunst. – Rmt.: *Eesti rahvakultuur*. Tallinn, lk 416-422.
- Värv, E. 2008. Riitumine ja rahvarõivad. – Rmt.: *Eesti rahvakultuur*. Tallinn, lk 279-301.

LISA 1. Moejoonised

Joonis 13. Sümmeetrilise põll-pihikseeliku moejoonis

Joonis 14 . Asümmeetriline põll-pihikseeliku moejoonis

LISA 2. Fotod rõivakollektsiooni esemetest

Joonis 15. Sümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 16. Sümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 17. Asümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 18. Asümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 19. Asümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 20. Asümmeetriline põll-pihikseelik. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

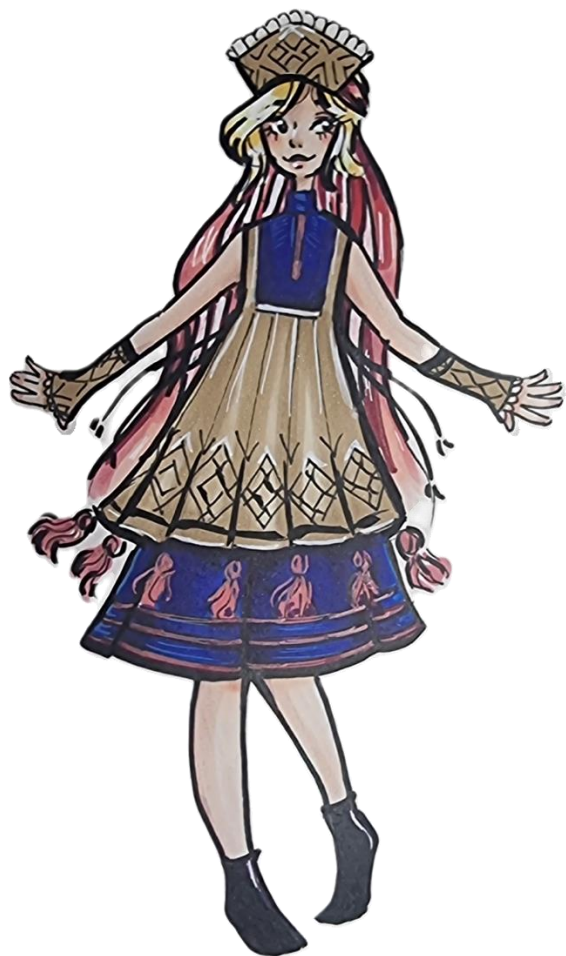
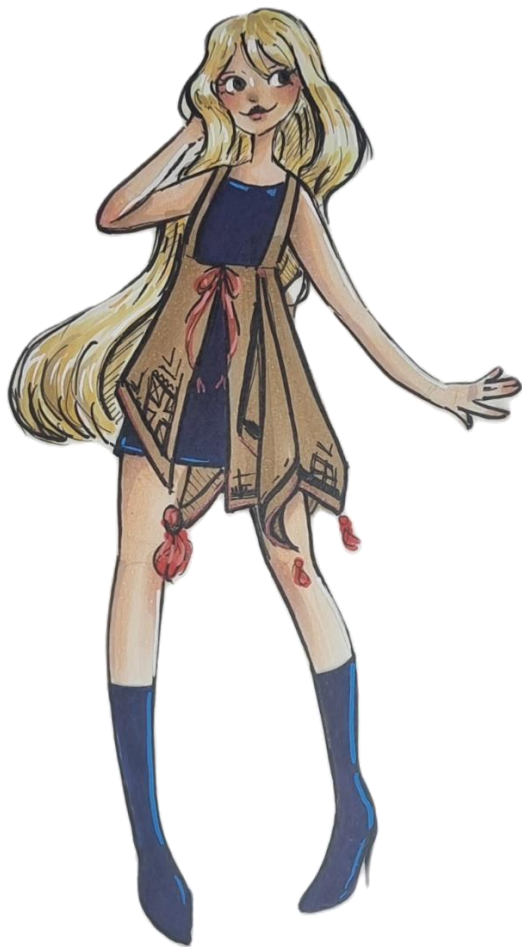

Joonis 21. Detailifoto sümmeetrilisest põll-pihikseelikust. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

Joonis 22. Detailifoto asümmeetrilisest põll-pihikseelikust. Fotograaf Karmen Nugiseks, modell Lili Kängsepp-Puun

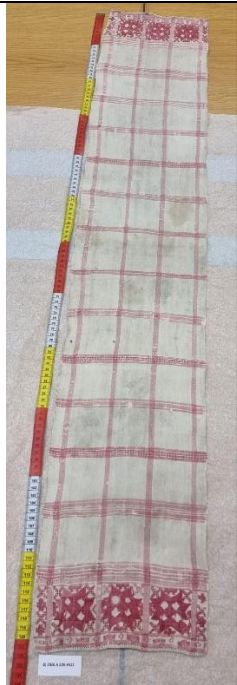
LISA 3. Visandid

LISA 4. Ülevaade Eesti Rahva Muuseumi esemekogu puusapõlledest

Järjekorranumber	1	2	3	4
Puusapõlled fotod				
Eseme inventarinumber	ERM 6477	ERM A 554:65	ERM A 660:88	ERM A 554:64
Mõõdud	90 x 45 cm	90 x 45 cm	87,2 x 46 cm	70 x 23 cm
Mustri kirjeldus	Puusaräti igas nurgas on punase puuvillase lõngaga tikitud erinev muster. Äärtes on punase ja valge lõngaga tehtud 5 cm pikkused tutid, ühes otsas 3, teises 4 tutti, algselt võis olla 6 tutti mõlemal pool. Mustrites esineb romb, ruut, siksakkjoon, rist ja ovaalid.	Põlled on ühel pool 9 kumakujoont ja teisel pool 8 kumakujoont. Mustrites esineb romb, rist ja ruut.	Tikand on neljas nurgas, diagonaalidel on sarnane muster. Mustrites esineb romb ja silmusnelinurk.	Põlled on 11 kumakujoont. Mustrites esineb romb ja rist. Ühes otsas on 3 suurt rombi, teises otsas 2 rombi, 1 romb on poolikul kujul.
Valmistamiskoht	Pankjavitse vald, Radaja küla	Saatse vald, Väike-Räätsova küla		Saatse vald, Väike-Räätsova küla
Valmistamisaeg	1862	1930	1933	1930

Järjekorranumber	5	6	7	8
Puusapõlled fotod				
Eseme inventarinumber	ERM A 660:92	ERM A 446:1142	ERM 6416	ERM A 509:4415
Mõõdud	86 x 42 cm	81 x 43 cm	105 x 40 cm	120 x 23 cm
Mustri kirjeldus	Põlle serva on õmmeldud punane puuvillane poekangas, <i>kumagurõivas</i> , millele tikitud valge puuvillase lõngaga muster. Mustrites esineb ruut, romb, kolmnurk ja kaheksakand. Kumakuriidele on tikitud kaheksakannad (erineva kujuga, üks on jäänud poolikuks) ja kolmnurgad. Ääres on tutid, ühel pool kolm ja teisel pool üks tutt.	Põlle muster on diagonaalsetes nurkades kattuv. Kastpistes tikandi serv on ühel nurgal ebaühtlane, teisel nurgal on see tikitud üle kumagujoone. Mustrites esineb romb, rist, silmusnelinurk ja elupuuõis.	Põlled on kokku 28 kumakujoont. Põlle otstes on tikitud ornament, 2 mustririda on tikitud kumakujoonte vahele. Põlle otstes puna-valged tutid: ühel pool 6, teisel pool 4 tutti. Puusapõlle peale on hiljem tehtud poolikud tikandid. Mustrites esineb romb ja ruut.	Põlled on 14 kumakujoont ja teisipidi neli kumakujoont, mis kokku moodustavad ruudumustri. Otstes on kaheksakanna motiivid, kolm ühel pool ja kolm teisel pool. Mustrites esineb rist ja kaheksakand.
Valmistamiskoht			Meremäe vald, Melso küla	Meremäe vald, Seretsova küla
Valmistamisaeg	1933	1933	1912	1922

Järjekorranumber	9	10	11	12
Puusapõlled fotod				
Eseme inventarinumber	ERM A 565:1439	ERM 10868	ERM A 446:1140	ERM 6397
Mõõdud	76 x 23 cm	80 x 45,5 cm	98 x 39 cm	45 x 41

Mustri kirjeldus	6 eri laiusega kumakujoont ühel pool ja sama palju teisel pool. Kumakujoonte peale on tikitud geomeetrilised motiivid: ristid ja rombid, otstes on õmmeldud 7 cm laiune punane puuvillane riie(kumak).Kumakuriidele on tikitud geomeetrilised kujundid: kaks kaheksakanda ja rist mõlemal pool otstes. Kumakukanga äärde on heegeldatud niplispits. Mustrites esineb romb, rist ja kaheksakand. Värvid: lisaks punasele on kasutatud sinakaslillat, hallikassinist, kollast ja valget puuvillast lõnga.	Mustris on ühel poolel 9, teisel poolel 3 kumakujoont. Põlle otste muster erinev: ühel pool moodustavad tikandirea rombid ja ristid, millele järgnevad kolm mähkpistes sambarida ja siksakkjoon; teisel pool on kolm mähkpistes sambarida ja rombid. Otstes oleval kumakuriidel on ühel pool 5 valge lõngaga tikitud elupuuõit ja teisel pool 5 sinise ja valge lõngaga tikitud elupuuõit. Mustrites esineb romb, rist, siksakkjoon ja elupuuõis. Värvid: lisaks punasele on kasutatud hallikassinist ja valget värvi puuvillast lõnga.	Peenikesed kumakujooned, ühel pool 9 ja teisel pool 8. Lisaks laiad kumakujooned, millele on peale tikitud geomeetrilised mustrid. Põlle servades on tikitud silmusnelinurgad. Mustrites esineb romb, rist, ja silmusnelinurk	Poolik puusapõll. Nurkades erinev kastpistes tikand. Mustrites esineb romb, ruut ja rist.
Valmistamiskoht		Lobotka vald, Soelaane küla, Olõksa talu		
Valmistamisaeg		1813	1933	1842

Järjekorranumber	13	14	15	16
Puusapõlled fotod				
Eseme inventarinumber	ERM A 405:7	ERM A 660:3	ERM A 660:89	ERM A 291:39
Mõõdud	80 x 43 cm	81,5 x 35 cm	87,5 x 45,3 cm	113 x 41 cm
Mustri kirjeldus	Põlle igas nurgas on erinev muster. Mustrites esineb romb ja rist.	10 kumakujoont. Otstes geomeetiline tikand. Mustrites esineb rist ja elupuuõis	6 kumakujoont. Otstes geomeetiline muster. Mustrites esineb siksakkjoon, elupuuõis ja romb	Põlle otstes on tikitud 10 cm laiuselt neli rida kaheksakandasid, iga kaheksakanna tikandirea vahel on ruudud, äärmisel tikandireal on ruudud koos ristiga. Mustrites esineb kaheksakand, ruut ja rist
Valmistamiskoht	Mikitamäe, Puugnitsa küla.			
Valmistamisaeg	1934	1933	1933	1895